

СИМО Ц. ЋИРКОВИЋ

Историјска вртешка: судар прошлости и лакиране будућности

МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ: ЧОВЕК ДОЛАЗЕЋЕГ ДОБА*

У евројском свету борбе за моћ и бојатство Бријанија је, почев од осамнаестој века, постала модел за подражавање.

Друге земље су слале своје изасланике и цијијуне да сазнају шта моју о бријанским техникама. Трговци и индустријалци посећивали су то остврво да што више науче.

Дејвид Лендис, Бојатство и сиромаштво нација

Појсдам је био Пруска у карикатури, и у минијатури. Фридрихов ађушаниј Георј Хајнрих фон Беренхорст једном ириликом је иримешио, само најола шаливо: „Пруска монархија није земља која има војску, већ војска која има земљу у којој је само тренушно смештена.” Војска није била само средство династичке моћи; она је постала савни део ируској друштва. Од земљоседника се очекивао да служе као армијски официри, а снажни сељаци појунули су људство некада сававњено од илаћеника.

И Пруска је била војска и војска је била Пруска.

Најл Фергусон, Цивилизација (шест убиствених апликација за моћ Зајага)

Нечија нарочита вредност, али и друштвена величина, одређује се, не само по такту, појави, снази личности него и по одјеку његова деловања. У овом случају, када се помиње књаз Михаило Обреновић, све је око њега било другачије. Његов приватни живот

* Из рукописа Књаз, дама и Европа (Ејоха недодирљивих у светлу животоа и иолићке Михаила Обреновића).

и политички програм исказивали су социјалну самобитност, нарочиту издвојеност. Балканска историја не може се, дакле, никако замислити без сагледавања видне улоге књаза Михаила Обреновића у обликовању и трансформацији модерне српске државе. Према је имао нешто сањарско у себи, рани пад¹ с власти одвео га је у просвећени цивилизацијски круг, у другачију политичку филозофију. Добивши за време „странствовања” (1842–1858) нову интелектуалну глазуру, Михаило Обреновић је постао личност спремна да потпуније разуме долазеће време² и нови територијални баланс, на додиру фасада Аустријског царства, и благо зањихане Отоманске империје. Тражио је Србији место много ближе европском пакету идеја, оном што значи ред, поредак, економски успон³. У томе је видео кључну тачку свог политичког програма. Није подносио застајање у глибу⁴, драми, ситним интересима. Ни по чему није подсећао на дрзовитог и несентименталног Коца Милоша⁵, оријаша с Рудника. Он је био дете нове епохе. У њему су

¹ С власти је срушен буном из 1842, где се, као доминантни политички моћник и својеврсни савладарски конкурент, издвајао Тома Вучић Перишић (1788–1859), сива еминенција и за владе кнеза Александра Карађорђевића.

² У судбини књаза Михаила Обреновића разазнаје се слика мењања духа и менталитета српског народа на прагу друге половине 20. века. То је дуги ход по мукама, тражење новог и модернијег лика српског човека. Без такве личности српска повест не би имала целовиту димензију хватања прикључка процесима модерности.

³ Михаило Обреновић је, фреквентно путујући Европом и студирајући њен индустријски напредак, схватио шта значи увоз знања куповином машина и пољоделског алата врхунске израде. Добро је знао да народ слабе имовине, какав је био српски, мора, што пре, за излазак на сигурну грану затражити финансијску подршку на европским адресама. У Србији, на средокраћу 19. века, међутим, још није било зналаца улагања капитала на дуги рок. Сви су били опседнути ситним користима и плахим стицањем новца. Прве темеље тумачења економског развика, „да млади Србин не буде роб незнања”, ударио је свеприсутни Коста П. Ј. Цукић (1826–1879), студијом *Народна економија*, Београд 1851. Он је заслужан што је Србија добила и први бакарни новац (ситне кованице). Управа фондова (1862), као кредитни (хипотекарни) завод, створена је, такође, његовим залагањем. Од њега смо научили да је новац мерило цене и средство циркулације. Србија је, из његових списа, тек учила шта је аристократија новца и шта су инвестициони трустови, што је у Европи био кључ привредног успона. Опомињао је да се „сиромаштво у Србији увелико [...] има приписати нераду народа” (*Народна економија*, I, Београд 1862, 506).

⁴ „Будући да је био зналац економских таблица (студирао је камералне науке) видео је да Србија на све стране има немале минусе. Није имала ни пристојне гимназије, Лицеј није био Универзитет, а Друштво српске словесности није била академија наука. Све је било у повоју [...] Сем нешто оружница и тополивнице у Крагујевцу, у Србији није било индустрије...” Симо Ц. Ђирковић, *Калемегданске сенке, њориреи београдског човека*, Београд 2013, 55.

⁵ Милош Обреновић (1780–1860) био је лукава политичка силетина, вешт трговац у одори самосвојног државника. Када се раздвајала његова и државна каса он је био видно богатији, а ту се нису рачунала његова имања у Влашкој (Румунији). Његову финансијску величину никада није достигао ни Миша Анастасијевић (1803–1885), велики трговац и добротвор.

били видљиви проламсаји европског духа. Себе је видео као личност истоветну онима што је сусретао у Бечу и другим градовима, где је аристократски сталеж одређивао пут модерне Европе. Тамо је научио шта је пресеанс (право из ранга и куртоазије; распоред седења), те је Србима, с правом, поручио – ко касни никуд не стиже, не заузима привилеговано место! Само одабранима живот враћа оно што другима дају.

У земљи, где су прекост и срдитост, колоритне одлике карактера и свеколиког менталитета, књаз Михаило је покушао да изгради мост ка срцу западне цивилизације. Није желео да буде разметни и докони принц, већ је тражио простор за реформаторске потезе. Желео је да уздигне српског сељака, да осигура његов мали посед⁶, да га заштити од зеленаша („каишара”)⁷. Није хтео да устукне пред смутљивцима⁸ и свима којима је власт преча од судбине народа. По том концепту, уочљиво је несравњив с другима⁹, премда је израстао из утробе маленог народа. Веровао је да Србија има шансу да се измакне из балканске таме у светле европске видике, прецизно сређен цивилизацијски круг. Мада је имао имање у срцу Европе¹⁰, те је био обавезни садржај племићких серклова, њега је

⁶ „Законом из 1861. године забрањено је задуживање и пленидба извесних пољопривредних оруђа, теглеће стоке и приближно једног хектара земље.” Лефтен Ставријанос, *Балкан њосле 1453. њодине*, са дијалогским уводом Трајана Стојановића, Београд 2005, 248.

⁷ Кредит је био фина ствар за господу и богаташе, док су сељани, занатлије и мали трговци били остављени на милост и немилост зеленашима. Књаз Милош је, преко браће Герман (Јанаћа и Михаила), давао позајмице српским трговцима, те су то биле првобитне кредитне операције. Према инвентару из 1866. Србија је имала, тек који плуг, изнад бројке од педесет хиљада. До 1838. у Србији је био непознат мумтел (фино брашно), али то није сметало да све „буде пуно живота и окретности”.

⁸ „Ако се игди у свету рачун држи од они лица који су што за отечество или владатеља жртвовали, у Србији се заиста од тога не држи рачун. Ако се игди призреније (*ѡажња*) на поштење и поштено служење, у Србији на место тога највише се уважавају, почитују и награђују подлаци и улагавалице”. Радомир Ј. Поповић, *Исѡвеси Сѡефана Сѡефановића Тенке*, „Мешовита грађа” (*Miscellaneous*), књ. XXI, Београд 2003, 40.

⁹ Михаило Обреновић био је специфичан карактер, несвојствен нашем поднебљу. На државну мапу хтео је да стави заставице индустријског замаха, али су топчидерски пуцњи смрвили све планове. Био је међу првим Србима који су путовали железницом, али Србија није имала економску подлогу за тај искорак. Као велики заљубљеник у коње учествовао је, с приличним успехом, и на ондашњим дербијима; „Железница се Србији не би исплатила, јер тада није било могуће обезбедити везу код Алексинца са Цариградом и Солуном, пошто је турска влада није давала због националне политике кнеза Михаила”. Бошко Мијатовић, *Искушење либерализма Косѡе Цукића*, у: *Либерална мисао у Србији: ѡрлози исѡрији либерализма од краја XV II до средине XX века*, Београд 2001, 63–107.

¹⁰ Дворац Иванка смештен је на Великом житном острву Дунава, 14 км од центра Братиславе, некада Пожун. Данас је ту смештено верско училиште. Дворац је потпуно очуван и делује изузетно репрезентативно.

опсесивно привлачила Србија. Њој је нештедно дао себе. Његова животна и владалачка судбина тесно скопчана са разумевањем судбоносног времена, где се мало ко коме склањао с пута. То је било вртложно раздобље у коме се нису потпуно поклопиле политичке тежње и личне жеље овог владоца. Србији је, после „топчидерске катастрофе”¹¹ оставио *завешћу мисао*, програм исувише моћан да би га остварио један нараштај. Политички изазов од кога нема одступања. Данас се ишчитава као програм наглашене европске филозофије живота, уређених институција, као замајац модерности. Неки ће рећи, да је у његовом наступу било циничног презира према околини и светини, јер је још геачка и несвикла на шпански церемонијал и великолепне балове. Па ту су и министри обични чираци, а сам књаз њихов „шулмајстер”. Путовање у Европу остало је, као недовршени политички програм, будући да атентаторско зрно није имало милости.

Распукло огледало повести:
лондонска мисија кнегиње Јулије из 1863.
Дама из Фарм Стрита и „трећи у кочији”

Историја није седло које се може завек чврсто наместити. У том неопедитом вртлогу европске повести, Михаилов брак био је сложена слика и дубоки рефлекс тајних релација људи из аристократског света. Као промућурна каћиперка, спретна да сакрије своју наклоност према грофу Карлу Аренбергу, кнегиња Јулија је сломила срце балканског принца. Михаила је, жустром еластичном мудрошћу и вештином салонске даме, држала као сталну адресу, као поуздано привремено брачно прибежиште, где је она дама нарочитог ранга, узор и недодирљива икона. Јулија је Михаилу пријала, али је већ знао, из тајне везе с грофицом од Лихтенштајна, да такве даме траже много, а не дају – ништа! Да би одржао ритам спољне политике, Михаило је морао елегантно да попусти кајасе, нарочито на унутрашњем плану. Зато су неке каријере збуњујуће и веома тајанствене. То се, поглавито, односи на Владимира Јовановића, који је, уз блискост либерализму, имао и неке замагљене контакте с двором. Та каријера, која неће бити лишена полицијске паске, имала је свој увод у занимљивој лондонској епизоди, где је главна улога приписана кнегињи Јулији. Први знаци, да ће

¹¹ „Србија је топчидерском катастрофом и несвесно пристала да буде на слабом политичком пулсу недораслог владоца, какав ће бити Милан Обреновић. Она је просто згазила неког ко је био племенит човек, уз то фин, сентименталан, нежан, леп, тих и мио. Реформе и европски пут бачене су под ноге анархији.” Симо Ц. Ђирковић, *Балкански ашенијаши – убијши њреко нишана*, Београд 2004, 20.

лична драма утицати на Михаилове потезе, били су сада затомљени, па је књаз Јулији поверио мисију „да Енглеска побуди Султана да београдски град уступи Србији”¹². Права сврха овог пута било је „да публику енглеску обавестимо и упознамо с правим стањем ствари”¹³, после турског бомбардовања Београда. Михаило је рачунао на Јулијине везе у тамошњим аристократским круговима¹⁴. Стога је променио првобитну намеру да тамо путује само Филип Христић, вешт у дипломатском мешетарењу, на гласу и као извештени дворски чувар печата – симбола неприкосновене режимске величине.

Необичан дипломатски пар кренуо је на пут крајем јануара 1863. Преноћили су у Будиму, а потом су наставили за Удине, где је службовао Јулијин брат, гроф Коломан (Калман) Хуњади, а одакле су преко Калеа стигли у Лондон. Тамо је Христић одмах походио Вилгема Дентона, а Јулија цркву да се исповеди¹⁵. Та лепа и савршена жена (*a beautiful and accomplished woman*), како бележи Чедомиљ Мијатовић¹⁶, „изазвала је праву сензацију у аристократским круговима својом лепотом и поноситошћу”:

Као жени велике интелигенције, њој је било одмах јасно, да је за успех у њеној политичкој мисији неопходно нужно, да буде примљена у аудијенцију код Краљице Викторије. Она се и обратила Краљици Викторији писмом у коме је изјавила жељу, да је Краљица прими. Она је то писмо потписала просто речима: „Јулија Књегиња Србије, рођена грофица Хуњади”¹⁷.

Својом охолошћу, Јулија је отворила врата инциденту, па је довела у питање сва своја настојања, и готово мађионичарске покрете¹⁸, како би краљици Викторији, и самом виконту Хенрију Палмерстону, објаснила да Србија није играчка у рукама Русије, а ни турски пашалук. Док су Филип Христић и Владимир Јовановић, јегуљасто и префињеношћу људи европејске културе, умешно користили дипломатско-журналистичке везе, кнегиња Јулија је истрајавала у својој гордељивости¹⁹. Две недеље охоло је држала

¹² Чедомиљ Мијатовић, *Кнегиња Јулија у дипломатској мисији у Лондону*, „Време”, 6. август 1939.

¹³ М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре њола века, мисија Филија Христића у Лондону 1863. године, по бележкама из његових усјомена*, Београд 1910, 3.

¹⁴ М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре њола века*, 7.

¹⁵ М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре њола века*, 8.

¹⁶ Чедомиљ Чедо Мијатовић (1842–1932), либерални политичар, министар финансија и иностраних послова, те прва личност краљевске академије.

¹⁷ Ч. Мијатовић, *Кнегиња Јулија у дипломатској мисији*.

¹⁸ М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре њола века*, 39.

¹⁹ „Ма колико да је кнегиња Јулија блистала својим положајем, и васпитањем и угледом, и ма са коликом услужности да је она дочекивана у вишим круговима лондонским, ипак појава једне кнегиње, која припада римокатолич-

затегнуту жицу инцидента, будући да није желела да је приликом аудијенције прати жена отоманског амбасадора Константина Мусуруса (*Kostaki Musurus Paşa*). Њену аристократску природу вређала је чињеница што је Мусурусова жена, само кћи једног цариградског трговца. У јарости је поцепала краљичино писмо о условима аудијенције, с узвиком:

*Jamais de la vie!*²⁰ Зар мене, потомкињу грофова Хуњадија и књегињу Србије, да жена једног амбасадора представља Краљици Викторији? Ако без тога не може бити, онда не идем краљици.

Охолом нетактичношћу, која се није могла контролисати, Јулија је претила скандалом. Тврдокорно се држала аристократске етикеције на коју је навикла, док је још играла валс с Фрањом Јосифом. Мусурусова жена је била баш ниског порекла, што је посебно повредило Јулијину таштину. Излаз из тог колоплета сујете нашао је сам ерл Гранвил. Пристао је на компромисну формулу „да се Јулија одвезе у двор у пратњи отоманске амбасадорке”, а у самој палати да је краљици представи он, лично. Ма колико се Ч. Мијатовић трудио да високо оцени домете Јулијине мисије, она је у званичним круговима мало допринела да се промени оцена о пустоловној политици књаза Михаила Обреновића.

Упамћена је њена неучтивост кад је отворила прозор од кола, те је „окренула леђа амбасадорки”, и „гледала једнако кроз тај прозор, просто не проговарајући ни речи”. Лондон није прихватио Михаилове аргументе да нема „са кнезом Горчаковым закљученог савеза”²¹. Још мање је уважио став да „није слепо оруђе спољних кретања” и да је његов „искључив задатак добробит земље и интелектуални развој српског народа”. Британска званична политика била је уверена да Михаило на развалинама Турске тежи стварању Словенског царства или Словенске конфедерације²². На ту неутемељену конструкцију, Михаило одговара прецизно и дипломатски луцидно:

Нисам само са кнезом Горчаковым него са сваким човеком, коме је стварно стање жалосних збивања од прошле године познато, и који има срце на правом месту, закључио савез против варварства.

кој цркви, није могла изазвати у души англиканских Инглеза ону одушевљену гостољубивост, коју би могло изазвати лично присуство митрополита Михаила, као жељеног госта инглеског првосвештеника”, Вл. Јовановић, *Успомене*, 127.

²⁰ Никада у животу.

²¹ Михаило Обреновић – Јулији Обреновић, Београд, марта 1863 (копија писма на немачком у поседу аутора).

²² Г. Јакшић, В. Вучковић, *Свољна историја Србије*, 171.

Михаило је био цинично захвалан виконту Палмерстону што му своје погледе отворено испоручује, и што му „најтежим последицама прети”, и што је Турској дао право кажњавања „када би то Порта сматрала за потребно”²³. Британија је вешто играла на карту „или султан, или руски цар”, а Михаило је на ту дипломатску вртешку овако прокоментарисао:

[...] Изјављујем да нећу да допустим да би се егзистенција мога народа оставила самовољи паше на кога се прво наиђе и да би се аутономна Србија променила у турски пашалук.

Михаило се Палмерстону представио, као *полийтикер зрелої ѿакѿиѿа*, из кога је, помало јетко, говорио дух коѿа-Милоша. Он понавља да га никаква претња неће скренути да би неки други пут изабрао. То су одблесци импулсивности, коју је изгубио Јулијиним брачним врлудањем, њеном игром на више табли. Михаилу више није хтела, а Аренбергу отворено није смела. То је био потпуни крах једне папирнате идиле. Она је у Лондону била више посвећена мисама у Фарм Стриту²⁴, где се исповедала брижним језуитима, него што је мислила на Мишија, како му је првих година мекопуто тепала. Ту је елегантно припремала терен, како да финансијски исцрпљује Михаила, да празни његову шатулу. Њена дволичност достиже врхунац, а та вештина је испуњава, диже њену дамску узноситост. Да је Михаило бар нешто знао шта је Јулија из Лондона, 22. априла 1863, писала грофу Карлу Аренбергу, никада не би слао свог сестрића Милоша Бајића да је поврати кући. Он још верује да ту има некакве љубави. Ту наизглед младу жену, тек је прешла тридесету, видно боле врат и руке, као најаву њене потоње зимогрожљивости, када је ватом облагала зидове да постигне идеалну температуру. У својој интимној преписци, она не крије своје неверство, али ту тајну држи испод седам брерава²⁵. Таква Јулија, која није животни кладенац, не брине много за Србију, колико је брижна, где ће и како провести јесен посећујући салоне европске аристократије: „White, Остенде, Млеци, све ми се провлачи кроз мозак. Кажите ми поштовани кнеже, шта Ви о томе мислите.”²⁶ Усхићена

²³ Михаило је тиме добио дипломатску лекцију, јер је тражио „чишћење београдске тврђаве од Турака”, као неки максимум, или добијање малог Зворника и Кастела, као неки минимум.

²⁴ Неоготска богомоља подигнута 1849. у средишту Лондона.

²⁵ Јулија је сву своју кореспонденцију чувала у Иванки, у једној интарзираној комоди. Преписка је после њене смрти 1919. године, прешла у посед фамилије Бос-Валдек, а 1944. нетрагом је нестала.

²⁶ Јулија – Аренбергу, Лондон, 22. априла 1863 (копија писма на немачком у поседу аутора); Јулијина дволичност, усред дипломатских распри о статусу

је што јој је стигло писмо од Фрање Јосифа (3. д. М.). Жали што су минуле четири године откако је „морала из Беча”. Бира фотографије за цара аустријског, и то отворено саопштава свом љубавнику, чак признаје да је „сујетна због 3. д. М, и не могу наћи ниједну довољно добру да је шаљем у Беч, и последње ми се не свиђају”.²⁷ Јулија о Михаилу и не размишља, он је далека тема. Она планира како да се потајно, у Паризу, сусретне с Аренбергом. Ту је Јулија више него дискретна, аристократски закопчана у себе, а у њеној заоставштини, у Иванки, нема ни најмањег трага о том њеном брачном излету. Из Удина, где је прешла код брата, упорно преговара с Михаилом о разлазу. Михаило јој шаље све мање новца, а она прети да ће правити дугове. Једно време се чак, као каква искушеница, крије у једном париском самостану²⁸. Михаилове добре намере да Јулији повери једну сложenu дипломатску мисију и да је чвршће веже за Србију, показале су се као пут у брачни бродолом. Михаилова сетност, било је видљиво, зачас се претапала у нестишану осорљивост. То је било изближе знано само верном др Пацеку,

Србије, указује на њену велику вештину, моћну самоконтролу и жељу да напусти Михаила. Јулија, у преписци с Аренбергом, наводи да јој писма Фрање Јосифа доноси кнез Јосип. Писмо од 22. априла 1863. прави је лавиринт од шифрованих порука, што речито говори о опрезности спретне даме из високог друштва. Јасно разазнајемо да је гроф Аренберг прихватио да буде „трећи у кочији”.

²⁷ Јулија је дама доминатног стила, истински мајстор у љубавном троглу. Аренберг је стрпљив резервни љубавник, а Јулија му, да би појачала интиму, износи тривијалности из свог живота, али оцртава и вештину којом жели да убеди леди Палмерстон у своју аристократску величину. Све је проткано дамском тактичношћу коју је стекла у Бечу: „Мој кашаљ није се излечио, рука ме не боли. Чим будем имала Вашу намеру о моме летовању, ја ћу писати садржајна писма у Б (рисел). Догодило ли се то, увек је много тога било. Калман и Алекс (грофови Хуњади, Јулијина браћа, прим. С. Ц. Ћ.) становаће у мају у Ваху. Јутрос сам присуствовала *Farm Street* (мисц, прим. С. Ц. Ћ.) на сам после тога много и дуго шетала. Увече сам повечерала (тек нешто презалогјила).

Дне 23. Мој много поштовани кнеже, сутра ће, дакле, доћи Ваш брат да се опрости. Када, где, како? опет ћу га видети! Да сам ипак одмах пошла за Рим, да сам се за моју зиму побринула за стан, могла бих ја преко лета ићи у Албано или Фраскати. Да сам остала у Млечима (Венецији) док ми је омогућено да идем за Рим, имала бих добру пратњу, да би се свету могло рећи да узимам морске купке. Била бих близу Алексу и Калману, и када би ме желели тата и мама видети, они би сваког момента могли да ми дођу у посету, какву женску српску пратњу можда бих такође имала, међутим мога д. М. у ово време не бих могла видети. Да сам ја онда крајем септембра пошла за Рим, онда, мислим, могао би д. М. тамо доћи... Синоћ сам била при леди Палмерстон, јутрос када сам се вратила са *Farm Street* имала сам задовољство да сам срела Вашег брата (Аренбергов брат, кардинал, прим. С. Ц. Ћ.). Сада ћу ово писмо завршити да буде спремно да се однесе на пошту. Сва сам проткана од скрупула и свакојаким брига. Време ми сада врло споро пролази, желела бих знати каква ми је одређена најближа будућност. Јуче је био код мене Ј. Валдштајн, није проговорио ни речи о д. М. Ја се надам, мој најуваженији кнеже, да сте добро о највишој мери! Бог с нама! Хиљаду најлепших мисли шаље Вам Ј.”

²⁸ Драг. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, 49.

„Молерчићу” и „малом министру” (Николи Христићу). Та присилна котерија умела је да чува тајне човека утонулог у горку меланхолију, бездан очјаја. Михаило није крајем јануара 1863. ни предосећао да му од Јулије прети један олујни породични ветар, који ће за њега бити лично погубнији од сазнања, која му је саопштио Веђеци-Рускала²⁹ и немале изазовности понуде мађарског завереничког тролиста Тир, Комароми и Чаки³⁰. Јулијин болни ујед у срце пренеразиће Михаила, који је сва своја писма потписивао присним тоном – твој Мишел. На основу мисије кнегиње Даринке³¹, која је изгладила захладнеле односе између Михаила и књаза Николе, можемо отприлике одредити датум једног књажевог писма Јулији. Михаило се у њему жали да је „овде у земљи велика оскудица у оваквом персоналу за радове овакве врсте”, што је алузија на недостатак измеђбаних пера за публицистичке сврхе. Он верује да ће њен пут „ипак завршити пожељним резултатом”. Иако овлашно, Михаило је Јулију обавестио о сусрету и ручку што је приредио у Даринкину³² част, коју је „себи представљао сасвим друкче као што она стварно јесте”. Потом вели да је сврха „њеног пута овамо: *de retablir l'entente cordiale* (поновно успостављање срдачног споразума) између Србије и Црне Горе”. Михаило наглашава да „задатак је колосалан, јер успоставити савез са Црногорцем, ако није немогуће, а оно је свакако врло тешко”.

Из Беча је конзул Конрад Васић упозорен „да се заинтересује за ову мисију”. Он накнадно оцењује да је њена намера била „да постигне политичку демонстрацију, јер се надала сјајним овацијама не само у Београду и него по унутрашњости куда је хтела да иде”³³. Поводом сусрета с кнегињом Даринком, који је Михаило интимно престрого оценио, написао је књазу Николи да је то било јемство за нашу будућност. Михаилова настојања да се тешње повеже са

²⁹ Италијански клерико-либерал Ђовенале Веђеци-Рускала пренео је српској влади француске намере о предаји Србије Аустрији, што је „за њу било опасније од старог компензационог плана о уступању Босне и Херцеговине за Венецију”, Г. Јакшић, В. Вучковић, *Свољна пољитика Србије*, 173; Љ. Пејковић-Алексић, *Пољитика Италије*, 256; В. Ј. Вучковић, *Пољитичка акција Србије*, 113.

³⁰ Торински комитет у предлогу од 2. фебруара 1863, под фирмом рата против Турака, намеравао је да увуче неспремну Србију „у припрему диверзија против Аустрије”.

³¹ По Балабиновом савету „да Црна Гора поправи своје односе са Србијом”, књаз Никола шаље у Београд кнегињу Даринку, која је била „врло окретна, амбициозна и прилично образована жена”. Терен за ову посету припремио је ађутант Михаило Зега. Даринка је стигла у Београд 22. фебруара увече. Д. Вујовић, *Кнегиња Даринка*, 111–112; Даринка Петровић Његош (1838–1892), кнегиња. Потиче из угледне тршћанске породице Квекић. Жена високе отмености и културе.

³² Писмо је написано, дакле, после 22. фебруара 1863.

³³ Д. Вујовић, *Кнегиња Даринка*, 117.

другим балканским државама изјаловили су се³⁴. Тако су разговори с Грцима били укочени због питања трона³⁵, а мисија Раковског (алиас Пападопула) била је промашен циљ, јер је „наишао на рђаво расположење у јавности према Словенима”³⁶. Кузина разметљивост само је штетила Србији која није дозволила да би је надмудрити могли. И пољски устанак, који је избио почетком 1863, Србија је више но опрезно пратила, јер Порта почиње се спрема нас рогушити³⁶. У Лондону је Владимир Јовановић својим везама умногоме допринео да Србија скине са себе белег ратоборности. Зато је овај човек модерних идеја, септембра 1863, лако добио професуру политичке економије на Великој школи, одакле је проповедао слободу и правду³⁷. Но то уопште није била идилична синектура већ катедра под полицијском паском. Тај фатум искусиће и корифеј либерала из 1858, разложно немучаљиви Јеврем Грујић, када буде у Смедереву и околини откривена завереничка група од 36 лица³⁸. Мало је знано да је Михаило био опседнут да ће му Грујић главе доћи³⁹. Вођа завере био је бивши саветник Антоније Мајсторовић⁴⁰. У тај династички обрачун био је уплетен и Милован Јанковић, окривљен да је хтео васпоставити републику. Чир народног незадовољства пукао због наредбе да се процени земљиште, но сељацима је додијао режимски егзерцир. Михаило је био оптуживан да је испразнио државну касу и увалио земљу у дугове. Побуна је тражила капитал, а њега је могао дати само Александар Карађорђевић⁴¹. Михаилов бес је плануо свом снагом, када је Велики суд нашао да не постоји дело припреме издајничког предузећа ни дело увреде Кнеза⁴². Нестишане љутње књаз, 23. јуна 1863, налаже „судити кривицу судија Великог суда за криминална дела”⁴³. Није могао поднети да либерал Грујић спасава либерала завереника Јанковића. Михаило је згазио ону неповредивост права за коју се тако здушно залагао. Министар Лешјанин⁴⁴ својом измајсторисаном одбраном режима само је начео његову моралну тврдоћу⁴⁵. Осуђе-

³⁴ Д. Мекензи, *Гарашанин*, 339.

³⁵ Г. Јакшић, В. Вучковић, *Свољна историја Србије*, 177.

³⁶ Гарашанин – Мариновићу, 28. јун 1863, *Писма*, II, 99.

³⁷ Вл. Јовановић, *Успомене*, 182.

³⁸ Ј. Милићевић, *Грујић*, 143.

³⁹ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 104.

⁴⁰ Антоније Мајсторовић је стрељан 1866, што је нарушило демократски оквир Србије.

⁴¹ Позив му није никад уручен, јер су завереници у међувремену похватани.

⁴² Сл. Јовановић, *Друћа влада Милоша и Михаила*, 193.

⁴³ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 102.

⁴⁴ Рајко Лешјанин (1825–1872), правник и министар правде. Аутор је првог уџбеника римског права.

⁴⁵ Гарашанин у писму Мариновићу од 11. јуна 1864. наводи „да није довољно материјала било за суђење”, *Писма*, II, 105.

не судије упућене су у нарочито припремљени затвор у Краљеву⁴⁶. Био је јул 1864, а Србију је већ био напустио Владимир Јовановић, усамљени пророк либерализма. Памтио је књажеве речи о такозваној интелигенцији и њених дванаест корифеја. Михаило је говорио тоном иконе европејства, који олако ниподаштава дурашног геака:

У једној земљи са тако непросвећеним народом, и тако малом одабраном интелигенцијом, мора се „озго” регулисати, тим строже што нам ни *догађаји не осивљају времена за развијање либералних система државне управе* (курзив С. Ц. Ђ.).⁴⁷

Михаило није „озго” могао регулисати ни свој живот, а оних дванаест апостола⁴⁸ просипали су прах својих идеја колико су им то прилике дозвољавале.

У нарамку рђавих успомена, Владимир Јовановић је посебно издвајао Цукићеву⁴⁹ забрану његовог предавања о штедњи у Друштву српске словесности. Но још горе последице изазвало је Јовановићево залагање да чланови Друштва постану један Гарибалди и Херцен-син. То је прелило чашу стрпљења, јер се отворено славе личности у којима се препознаје бунтовни национализам и политичко слободоумље. У полемици између Цукића и либерала, ђаци су правили овације либералним говорницима, па се министрова свита повукла пред том ароганцијом под носом власти. Друштво српске словесности суспендовано је 27. јануара 1864⁵⁰. Оно проскрибовано предавање Јовановић је штампао у Новом Саду под насловом *Србџа и Гошван*. У њему је нештедно „нападао луксуз и кварез нарави”, који је прожео михаиловску Србију. Тражио је политичке слободе, нарочито слободни глас штампе. Само тим путем ће се раскравити дух народа држаног у ропској послушности „као што је то било за владе Карађорђевића”⁵¹. Михаило је ишао путем који је себи одредио још као незрео младић. Ти унутрашњи импулси налагали су му охолу узвишеност: „Ја заповедам народу,

⁴⁶ У негвама су се нашла тројица бивших министара правде: Филиповић, Грујић и Радовановић. Њих је оковао нарочити параграф: „Воља и ћуд владаочева пречи су од сваког закона”, Ј. М. Продановић, *Историја јолишничких сйранака*, 277.

⁴⁷ Вл. Јовановић, *Усйомене*, 180.

⁴⁸ У тих дванаест интелектуалних корифеја, Михаило је, поред себе, ту убрајао Владимира Јовановића, Јована Мариновића, Димитрија Матића, Филипа Христића, Јеврема Грујића, Јована Ристића, Димитрија Црнобарца, Владимира Јакшића, Косту Цукића, Милоја Лешјанина и Радивоја Милојковића.

⁴⁹ Коста Цукић је тада био министар просвете и уједно председник Друштва српске словесности, претече Академије наука.

⁵⁰ Сл. Јовановић, *Друја влада Милоша и Михаила*, 138.

⁵¹ Сл. Јовановић, *Друја влада Милоша и Михаила*, 139.

а не он мени.”⁵² Пропаст Великог суда Михаило је доживео као шамар његовом владалачком достојанству, па је Великогоспојинску скупштину (15. августа 1864) искористио да се споразуме с народом и потребама земље. Окупио је оне који су једномисленици издавна⁵³. У престоној беседи није много околишао већ је ударио по онима који му стварају тешкоће и „цепају и онако доста слабу снагу нашу”. Зато је прва дужност, рекао је, да земљу сачувамо од растројства. После алузије на Мајсторовићеву заверу и на пропаст Великог суда, Михаило је отворено рекао да се, ипак, могао наћи суд који је ослободио превратнике. Ту књазу уморна маса обреновићеваца, напосто, упаде у реч: „Господару! који тако раде, дајте их међу нас, да им ми судимо.”⁵⁴ Стање узрујаности било је дошло до ивице када се призива линч. У помамној грађи удворице се надвикују и беспризивно обећавају да ће књазу смело помагати – и дању и ноћу. У том вртлогу династијашког акламовања „падали су ипак и предлози посланички”.⁵⁵ Шестог септембра у сали Велике школе окончана је Великогоспојинска скупштина. То је било два дана после бала приређеног у част књажевог рођендана. Тако је Михаило у атмосфери удворичке узнесености васпоставио темеље још чвршће стеге, јер његов ум је опширан, а душа велика.

У Михаиловом животу све се већ 1863. некако убрзало. Није имао ни часак времена да среди и политичке утиске и усковитланост личног живота. С једне стране, мађарска емиграција је до краја затегла завереничку мрежу опојним обећањем да ће „помагати у свему увеличање, колико може бити веће”⁵⁶. Но тај колач Србија је оставила по страни. Јулијина лондонска мисија била је, заправо, исписивање нове странице српских контаката с Британијом, а у ту сврху су коришћене и масонске везе⁵⁷. На унутрашњем политичком плану, у сенци великих речи, септембра 1864, „као да је потпуно завршена кампања, која је још од 1860. године вођена противу либерала”⁵⁸. Још једна, по много чему дворска афера, дотакла је крхки зид Михаиловог самодржавља, када је саветник

⁵² Ј. М. Продановић, *Историја политичких странанака*, 278.

⁵³ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 106.

⁵⁴ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 107.

⁵⁵ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 108.

⁵⁶ *Предлој споразума мађарске емиграције српској влади*, Турин, 21. јануара / 21. фебруара 1863, В. Ј. Вучковић, *Политичка акција Србије*, 95.

⁵⁷ Владимир Јовановић, који је био близак идејама Херцена, Бакуњина и италијанског револуционара Мацинија, и Филип Христић, изузетан дипломатски превејанко, присуствовали су „једном франкомасонском банкету, на коме је мој отац држао говор”, М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре йола века*, 56.

⁵⁸ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 113.

Филип Христић покренуо питање министарске одговорности. По проницљиво спремљеном говору Христићевом, „ми смо били једна чудновата земља у којој се кнежеви непрестано мењају а министри остају увек једни исти.” То светогрђе изговорио је један савитљиви дворанин, бивши шеф првог Михаиловог министарства. Његова мета био је Илија Гарашанин, веома одан и претходном режиму. Но убрзо је повио главу под Гарашаниновом грмљавином⁵⁹. На крају те усковитлане 1864. године, књаз Михаило је упутио писмо књазу Николи, у коме је поздравио „нову срдачну свезу између два братска народа и њихови династија”. Михаило указује да су „наши предци” највише „страдали због неспоразумевања” и да садашњи нараштај учи „од ове науке искуства”⁶⁰. Књаз Михаило прихватио се кумства⁶¹, а њега ће при торжеству крштења заступати саветник Ђоша Миловановић, чија ће жена морати да изради још једну дуванкесу укусно искићену перлама, јер се Ђошина допала књазу. Ђоша је за ту изванредну прилику правио нарочиту свечану униформу, богату атилу од вишњеве чохе са белим панталонама и златним лампазима⁶². Долазак кнегиње Јулије у Београд, новембра 1864, био је у знаку не баш пригушене подвојености. Био је то сусрет, после две године, некада најлепшег пара Европе. Михаило је у себи носио један тупи бол. Та унутрашња кошмарна стега крунила је његову крту владалачку фигуру, те је необјашњиво, чинио унижења недостојна човека⁶³. Растрзан између помирења и развода, Михаило би „сав побледео, и спопала би га дрхтавица”⁶⁴. Излаз из те тескобе, Михаило је налазио у баловима, какав је приређен 31. јануара. Михаило, међутим, није могао сакрити своје испаштање, дубоки немир. Често је говорио сузних очију: „Не знам шта сам Богу скривио, да ме овако казни.” Поновио се плач као код Туркинице, миле наожнице, непосредно после веридбе с Јулијом. Црта тврде одлучности недостајала је том лично, веома симпатичном човеку, да себе опервази нотом чврстине и самопоузданости. Није умео, по каквоћи свог природног дара, да се уздигне изнад тегабне ситуације, иако је „себе сматрао као изабраника за остварење својих великих замисли”⁶⁵. Савременици те његове грешке приписују осредњој интелигенцији, а уз то,

⁵⁹ Сл. Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила*, 105.

⁶⁰ Књаз Михаило – књазу Николи, 31. децембра 1864, *Зайиси*, III, 300.

⁶¹ Кумче књаз Михаилово, „коме је на крштењу дато име Љубица, а од милоште названо Зорка”, била је мати краља Александра Карађорђевића, Велибор Берко Савић, *Карађорђевићи*, издање аутора, Београд 1990, 57–58.

⁶² К. Н. Христић, *Зайиси*, 404.

⁶³ Сл. Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила*, 245.

⁶⁴ Сл. Јовановић, *Друџа влада Милоша и Михаила*, 245.

⁶⁵ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 115.

био је „до охолости поносит”. Михаило је пао у замку својствену вештим риболовцима да и „највећу ухваћену рибу, о танком концу и слабој удици извуку”⁶⁶. Зато је тонуо у у неку магловитост, која је одавала малаксалост импулса, толико потребног да би пресекао чвор дубоке личне драме. Државне свечаности га спасавају од обамрлости и посусталости духа. У част Таковског устанка, Михаило се достојно одужио Шумадији и њеној херојској борби. Нарочито је била дирљива сцена раздавања крстова времешним јунацима, којима је на челу био Матеја Симић, звани „Црвени Матеја”. Но Матеја, у спомен на Великог Милоша, рече да „Његовој светлости пристоји најпре носити тај знак”. Михаило, сав тронут, рече да су његове заслуге још премалене”, али да ће, заслугама које му „предстоје Србији учинити, овог крста достојним показати”. Смерно и недвосмислено, нагласио је значај изазовног пута који чека Србију. Као да је тиме пророковао и сопствено избављење из замке, у коју га је одвела његова салонска непромишљеност. Тражио је пут избављења на прву руку невидљив, а тако близак његовом срцу.

⁶⁶ Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, I, 116.